

10. Reformering av kriminalvården

1970- och 1980-talen: Några aktuella årtal

- 1974** Brottsförebyggande rådet (Brå) inrättades.
- 1975** stängdes Långholmen efter 251 år.
- 1977** En arbetsgrupp inom Brå lämnade rapporten "Nytt straffsystem".
- 1980** avskaffades ungdomsfängelsepåföljden.
- 1981** avskaffades interneringspåföljden.
- 1982** skärptes reglerna för de intagnas kontakt med yttervärlden.
- 1983** infördes halvtidsfrigivning.
- 1986** sköts statsminister Olof Palme ihjäl på öppen gata i Stockholm. .
- 1988** infördes kontraktsvård som påföljd.

Ny lag om kriminalvård i anstalt

Regeringen beslutade i oktober 1971 att tillsätta en kriminalvårdsberedning ledd av dåvarande statssekreteraren i justitiedepartementet, Ove Rainer.

Kriminalvårdsberedningens betänkande kom i augusti 1972. Grundtanken var humanitet, vård, rättigheter för fångar och att minska anstaltsvistelsens skadeverkningar. Den 1 juli 1974 trädde den nya lagen om kriminalvård i anstalt i kraft.

Den byggde i korthet på följande principer:

- Minsta möjliga ingripande, stor restriktivitet med frihetsberövande påföljder.
- Frivården skulle vara den naturliga formen för kriminalvård.
- Anstaltsvården skulle bedrivas i samverkan med frivården.
- Normaliseringsprincipen. Klienterna skulle, i största möjliga mån, ha tillgång till samma samhällliga service som övriga medborgare.

- Närhetsprincipen. Den dömda skulle företrädesvis placeras i anstalt nära hemorten.

Lagen innebar bland annat utökade möjligheter till vistelse utanför anstalt och besök. Under budgetåret 1975/76 vistades till exempel 25 av klienterna på Björka enligt § 34 i den nya lagen.

Frivården

Frivården fick ansvar för personundersökningar, det kurativa arbetet på häktena och det frigivningsförberedande arbetet på anstalterna. En kraftig utbyggnad av frivården innebar en tredubbling av personalen och att antalet klienter per handläggare minskade från 150 till 65. År 1971 övervakades 22 974 klienter, 90 procent av övervakarna var lekmän. Andelen professionella övervakare från frivården ökade därefter kontinuerligt och var år 1991 56 procent av samtliga övervakare (antalet klienter var då 14 186).

Motstånd på fältet mot reformen

Kriminalvårdsreformen kom att betyda mycket för Skyddsvärnets arbete. Första hälften av 1970-talet var en expansiv period för kriminalvården, då fanns både lagstiftning och ekonomiska resurser till förnyarnas förfogande. Här kolliderade invanda föreställningar och traditioner med nya humanistiska tankegångar. Marianne Håkansson var då med som nyanställd vid Kriminalvårdsverket.

– I Kriminalvårdsstyrelsen genomförde vi reformen i motvind, åtminstone i myndighetsvärlden.

Opinionen var tydlig en sak, traditionen i kriminalvården en annan. Ännu hade de radikala vindarna inte letat sig in bakom anstaltens murar. Fortfarande utdömdes till exempel isolering.

”1974 års kriminalvårdslagstiftning mottogs inte överallt med ovationer av personalen på anstalterna. De tyckte att öppenheten blev för stor och att fångarna blev för kaxiga. Kriminalvårdsstyrelsen ansåg att frihetsberövandet var straff nog. Skyddsvärnets inställning skilde sig kanske inte så mycket från Kriminalvårdsstyrelsens, men Skyddsvärnet hade en friare roll och en mindre reglerad verksamhet.

MARIANNE HÅKANSSON, ORDFÖRANDE I SKYDDSVÄRN
1992–2004

Marianne Håkansson började som rättsvårdschef på Kriminalvårdsverket och skulle sluta som överdirektör. Hon åkte nu, tillsammans med kollegor, runt på fängelserna för att informera anställda om den nya lagstiftningen.

– Det var snålblåst. Många tyckte det var bra som det var.

Poängen med reformen var att antalet frihetsberövanden skulle vara så få som möjligt. Detta ledde som nämnts till en mycket kraftig förstärkning av frivården.

– Det var ingen som befarade att Skyddsvärnet skulle läggas ner, även om frivården började byggas ut.

– Skyddsvärnets fria arbetssätt hyllades, även om vi ibland tyckte att det tånjdes lite väl mycket på gränserna. Men samtidigt såg vi fördelar med att de fanns och önskade oss ibland lite mer av deras manöverutrymme, säger Marianne Håkansson.

Reformen hade sina tillskyndare i Marianne Håkansson och andra. Det var inte bara inom delar av kriminalvården som motstånd bjöds. Inte heller domstolarna var i fas med reformen. Det fanns ett misstroende gentemot frivården. Ändå skulle utvecklingen inte gå att hejda.

– Hela världen kom till Sverige för att studera oss.

Helmer Eriksson, 44 år i Skyddsvärnet

År 1972 slutade Skyddsvärnets byråföreståndare Helmer Eriksson och efterträddes av Olov Gatte. Helmer Eriksson, som arbetade 44 år i Skyddsvärnets tjänst, började som vaktmästarbiträde år 1928. Han arbetade i många år som föreningskassör innan han år 1941 tillträdde som byråföreståndare. Också fadern, John Eriksson, hade under många år arbetat i föreningen (som assistent, insamlare och "agitator").

Det så kallade miljonprogrammets bostadsbyggande skapade en ny situation på bostadsmarknaden. Naturligtvis såg Skyddsvärnet möjligheter i alla de nya bostäderna. Man skaffade försökslägenheter till sina klienter. Som mest hade föreningen 12 försökslägenheter som erbjöds till klienter. De som klarade av boendet fick överta kontraktet efter ett år. Fram till dess stod Skyddsvärnet som en garant. Detta med försökslägenheter som började under Helmer Erikssons sista år som chef, togs så småningom över av till exempel Aspen och Sörgården (kap.13).

Helmer Eriksson var, enligt Wälivaara, en "i arbetet diskret och korrekt klädd gentleman som väsentligen bidragit till att Skyddsvärnet kunnat behålla sin fristående och obyråkratiska ställning som eftervårdsinstitution inom den svenska kriminalvården".

Enligt hans dotter Berit Lefvert arbetade Helmer Eriksson jämt. Om en före detta klients hustru ringde mitt i natten till exempel – och det var inte ovanligt – svarade han snabbt att ”ring inte polisen vad ni gör, jag kommer!” Och så kastade han på sig byxor och stoppade ner nattskjortan i byxorna, på med rocken och iväg med taxi. Oftast gällde det familjebråk. Han ville till varje pris skydda klienten från att gripas, ”han hade ju lovat att bättra sig”.

Att arbeta på julafton var en självklarhet för Helmer Eriksson. Då tog han dottern med sig i bilen och köpte julklappar, choklad och blommor till familj och klienter. Sen bar det iväg till kontoret på Tegnérgatan, där folk köade i trappan. Det var klienter och hustrur till klienter. Nöden var stor; ofta stod man utan pengar till mat – maken hade supit upp allt. Helmer tog sig tid med var och en, alla fick hjälp. Sen bar det iväg till Långholmen där det fanns många som skulle få en blomma, en bok eller choklad – medan dottern satt kvar i bilen utanför och väntade på sin pappa.

Dottern Berit säger att Helmer Eriksson var en omtänksam man och en skicklig problemlösare som hyllade frihet, vänskap och kamratskap. Alla människor behandlades på samma sätt, vare sig de var klienter eller styrelseledamöter.

Helmer Eriksson dog den 24 november 1975.

Droger skärper reglerna

Så här beskriver en f.d. styrelseledamot, Magnus Sundgren, 1980-talet:

”I ett socialpolitiskt perspektiv är 1980-talet ett splittrat och motsägelsefullt årtionde. Ännu utvecklas och genomförs reformer, som initierats eller påbörjats på 1970-talet. En ny socialtjänstlag träder i kraft 1982. Tvånget i socialtjänsten omgärdas med striktare regler och ökad rättssäkerhet för den enskilde i de två nya tvångslagarna – Lag om vård av unga (LVU) och Lag om vård av missbrukare i vissa fall (LVM). Äldrevård och barnomsorg fortsätter att byggas ut. Allt fler människor omfattas av offentliga former för trygghet, vård och omsorg. De offentliga utgifterna ökar fram till decenniets mitt. Å andra sidan reser en lågkonjunktur under 1980-talets inledning begränsningar för den offentliga sektorns

Helmer Eriksson började år 1928 som vaktmästarbiträde och slutade som byråföreståndare år 1972 efter 44 år i Skyddsvärnets tjänst.

Foto: Bertil Stilling/Scanpix.

expansion. Man fick redan i början av 1980-talet problem med underskott i de offentliga finanserna. Från mitten av 1980-talet läggs generella besparingskrav på den offentliga sektorns olika aktörer. Socialförsäkringsystemen får vidkännas en rad begränsningar, som markerar ett trendbrott i välfärdsutvecklingen. Antalet socialbidragstagare ökade under första halvan av 1980-talet och socialbidragskostnaderna ökade dramatiskt genom bland annat ett mer långvarigt bidragsberoende.

Den kärvare ekonomiska situationen för välfärdssamhället och en samtidig ideologisk kursändring med rötter i en marknadsliberal kritik av välfärdsstaten. Man började tala om ”välfärdsstatens kris”. Avregleringar och marknadslösningar framställdes som de former genom vilka välfärdsstatens kris skulle lösas. Som komplement till idéerna om marknadslösningar och avregleringar följde under senare delen av decenniet, och med full genomslagskraft under 90-talet, en successivt starkare betoning av individens eget ansvar och det individuella ekonomiska incitamentets centrala betydelse (ekonomism). Denna ideologiska omsvängning kunde avläsas bland annat inom socialtjänst och kriminalvård i såväl en förändrad praktik som förändrad lagstiftning och förändrade regelverk i övrigt. Inom socialtjänsten uppträder strängare modeller för socialbidragshantering där ansvaret för såväl uppkomst av som att häva socialbidragsbehovet läggs på det enskilda hushållet – Albymodellen, Hallstammarmodellen, Uppsalamodellen. Den sociala utsattheten börjar bli den enskildes eget ansvar.

Inom kriminalpolitiken sker viktiga förändringar i brottsbalken (se rutan ovan). Decenniet förde med sig en hårdnande attityd till missbruk och missbrukare. Redan 1980 skärptes reglerna för åtalsunderlåtelse vid innehav av narkotika. Polisen intensifierade sina insatser mot narkotikabrott. Antalet anmälda narkotikabrott ökade från 22 500 år 1979 till 68 000 år 1982. Samtidigt satte man från decenniets mitt, som en följd av HIV-epidemin, in kraftigt ökade statsbidrag för vård och behandling av narkotikamissbrukare.”